

Veteriner Farmakoloji ve Toksikoloji Derneği Bülteni
Bulletin of Veterinary Pharmacology and Toxicology Association
e-ISSN: 2667-8381

Burak BARIT^{1,a}
Beyza Nur CENGİZ^{2,b}
Fatih BELGEMEN^{2,c}
Bahar HAS^{2,d}
Alperen VARALAN^{3,e}
Mustafa Bahadır ÇEVİRİMLİ^{4,f,*}

¹Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Hayvan Sağlığı Ekonomisi ve İşletmeciliği Anabilim Dalı, Hatay, Türkiye

²Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hayvan Sağlığı Ekonomisi ve İşletmeciliği Anabilim Dalı, Konya, Türkiye

³Atatürk Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Hayvan Sağlığı Ekonomisi ve İşletmeciliği Anabilim Dalı, Erzurum, Türkiye

⁴Selçuk Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Hayvan Sağlığı Ekonomisi ve İşletmeciliği Anabilim Dalı, Konya, Türkiye

ORCID^a: 0009-0008-5060-0748
ORCID^b: 0009-0003-8707-2356
ORCID^c: 0009-0000-0467-3673
ORCID^d: 0009-0007-5523-5850
ORCID^e: 0000-0002-0509-0514
ORCID^f: 0000-0001-5888-242X

*Sorumlu Yazar: Mustafa Bahadır ÇEVİRİMLİ
E-Posta: bahadir.cevirimli@gmail.com

Geliş Tarihi: 28.05.2024
Kabul Tarihi: 12.03.2025

16 (1): 09-21, 2025
DOI: 10.38137/vftd.1537594

*Bu makalenin özeti daha önce “V. Ulusal Hayvancılık Ekonomisi Kongresi”nde poster bildirisi olarak sunulmuştur.

Makale atf

Barıt, B., Cengiz B.N., Belgemen, F., Has B., Varalan A., Çevrimli M.B. (2025). Türkiye’de planlamanın evrimi ve hayvancılık sektöründe planlamalar – ulaşılan hedefler, Veteriner Farmakoloji ve Toksikoloji Derneği Bülteni, 16 (1), 09-21. DOI: 10.38137/vftd.1537594.

**TÜRKİYE’DE PLANLAMANIN EVRİMİ VE
HAYVANCILIK SEKTÖRÜNDE PLANLAMALAR –
ULAŞILAN HEDEFLER**

ÖZET. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı’nın ardından başlayan ve Sovyetler Birliği’nin etkisiyle şekillenen devlet müdahaleli sanayileşme süreçleri, Türkiye’nin planlama tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. İlk beş yıllık sanayi planlarıyla başlayan bu süreç, zaman içinde farklı planlama modelleriyle devam etmiştir. Özellikle 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı’nın kurulmasıyla planlama daha sistemli bir hal almış, ekonomik ve sosyal kalkınma hedeflerine ulaşmak için stratejik planlar geliştirilmiştir. Ancak, 1980’lerin başında yaşanan politik ve ekonomik krizler, planlama süreçlerinin değişimine neden olmuş ve piyasa ekonomisine geçiş süreci başlamıştır. Hayvancılık sektörüne gelindiğinde, Türkiye’nin coğrafi ve doğal kaynakları itibarıyla büyük potansiyele sahip olduğu, ancak sektördeki sürdürülebilir politikalar ve yeterli destek mekanizmalarının olmaması, yüksek girdi maliyetleri ve pazar erişimindeki zorluklar nedeniyle bu potansiyelin tam olarak kullanılmadığı görülmektedir. Sonuç olarak, Türkiye’de planlamanın gelişiminin uzun bir süreci olduğunu ve bu planlamaların hayvancılık sektörü üzerine de yapıldığı, ancak hedeflenen başarıya tam olarak ulaşamadığı, bu sebeple sektörde üretimde kendi kendine yeterliliği sağlamak, ulusal beslenmenin güvence altına alınması ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için yeni strateji/politikaların hayata geçirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu makalenin amacı, Türkiye’de planlamanın evrimini incelemek ve özellikle hayvancılık sektörüne yönelik planlamaların tarihsel gelişimini detaylı bir şekilde analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, hayvancılık, kalkınma, plan.

**EVOLUTION OF PLANNING IN TURKEY AND
PLANNING IN LIVESTOCK SECTOR - ACHIEVED
OBJECTIVES**

ABSTRACT. The state-led industrialization processes, which began after the 1929 Great Depression and were shaped by the influence of the Soviet Union, marked a significant turning point in Türkiye’s planning history. This process, which started with the first five-year industrial plans, continued over time with different planning models. The establishment of the State Planning Organization in 1960 made planning more systematic, developing strategic plans to achieve economic and social development goals. However, political and economic crises in the early 1980s led to changes in planning processes and started the transition to a market economy. As for the livestock sector, it is seen that Türkiye, with its geographical and natural resources, has great potential, but this potential could not be fully utilized due to productivity issues, lack of sufficient support mechanisms, high input costs, and difficulties in market access. In conclusion, it is understood that planning in Türkiye has a long evolution and that these plans have had significant effects on the livestock sector, but the targeted success has not been fully achieved. Therefore, it is necessary to implement new strategies and policies to increase the competitiveness of the sector and achieve sustainable development. The aim of this article is to examine the evolution of planning in Türkiye and to analyse in detail the historical development of planning especially for the livestock sector.

Keywords: Türkiye, livestock, development, plan.

GİRİŞ

Planlamanın Tanımı

“Planlama” kelimesi, bir işin yolunda gitmesi için uyulması gereken kurallar ve sistemi ifade eden “plan” sözcüğünden türemiştir. Kelime anlamı olarak “planlama” ise belirli amaçlara ulaşmak için gerekli faaliyetleri ve kaynakların nasıl kullanılacağına belirlenmesi sürecidir (TDK, 2023). Bu tanımlar ışığında plan ve planlama kavramlarını birbirinden ayırt etmek için planı bir belge; planlamayı ise bir süreç olarak tanımlamak mümkündür (Soyak, 2006).

Dünya’da Planlamanın Tarihsel Gelişimi

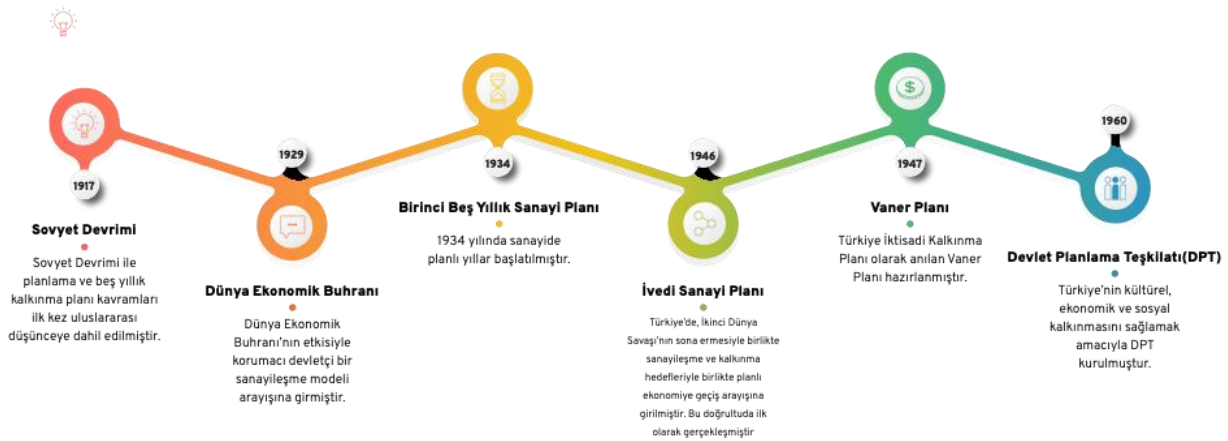
Ülkelerin refahı için ve toplumların kalkınması için eski dönemlerden beri kullanılan planlama kavramına verilen önem ilk başlarda artmış ve farklı ülkeler tarafından uygulanmış olmasına karşın yakın geçmişte planlama kurumuna ve kavramına olan güven zedelenmiştir (Soyak, 2006; Kalender ve Yeşilbaş Özenç, 2023). 1917 Sovyet Devrimi ile planlama ve beş yıllık kalkınma planı kavramları ilk kez uluslararası düşünceye dahil edilmiştir. Bu dönemde, Lenin ve Rus Bolşevikleri tarafından oluşturulan ilk plan, ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesi ve koordinasyonu amacıyla geliştirilmiştir. Ruslar, merkezi planlama mekanizmasını ve sosyal mülkiyeti kullanarak Batı’yı geçmeyi amaçlamıştır (Soyak, 2003). Süreci takip eden Dünya Ekonomik Buhranı ise planlamanın önemini daha fazla arttırmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı,

kapitalist Batı’da ekonomik ve toplumsal sorunlar yaratmıştır. Bahsi geçen krizin ardından birçok Batılı ülke, devletin ekonomiye müdahalesini öngören politikalar uygulamaya başlamıştır. Bu politikalar arasında, Keynesyen etkili talep yönetimi politikaları öne çıkmıştır. Keynes, kapitalizmin istikrarsızlıklarını azaltmada en etkili yolun devletin ekonomide talebi artırıcı önlemler alması olduğunu savunmuştur. Savunulan bu görüş, kriz sonrasında pratikte de destek bularak devlet müdahalesinin yasal zeminini oluşturmuştur. Bu gelişmelerde Sovyetler Birliği’nin başarılı planlama deneyimi önemli bir rol oynamıştır (Soyak, 2006). Planlama çeşitli türlerde olabilir. Genel olarak planlamayı var olan toplumsal ve iktisadi sisteme göre üç türe ayırmak mümkündür. Bunlar; 20. yüzyılın ilk planlama örneği olan sosyalist planlamaya ek olarak kapitalist planlama ve karma ekonomik plandır. Karma ekonomik planlama, diğer bir isimle kalkınma planı olarak anılmaktadır (Şimşek, 2016).

Planlamada Türkiye’nin tarihsel süreci ele alındığında Dünyada ilk planlama deneyimlerinden bir tanesinin Türkiye’de olması dikkat çekicidir. 1930’lu yıllardaki Türk Sanayi Planları, Dünya’daki ilk planlama deneyimlerine bir örnektir.

TÜRKİYE’DE PLANLAMANIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Türkiye’de planlamanın tarihsel gelişimine ait şema Şekil 1’de sunulmuştur (Şekil 1).

Şekil 1. Türkiye’de planlamanın tarihsel gelişimi.

Şekil 1’de görüleceği üzere Türkiye, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı’nın etkisiyle korumacı devletçi bir sanayileşme modeli arayışına girmiştir. Bu arayış, Dünya’da yaşanan ilk planlama deneyimlerinden birisi olan Türk sanayi planlarının ortaya konulmasını sağlamıştır. “İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor” ile başlayan çalışmalar, Sovyetlerin teknik yardımıyla hayat bulmuş olup Amerikalı ve Sovyet uzmanların

raporlarından yararlanılarak 1934 yılında sanayide planlı yıllar başlatılmıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) olarak adlandırılan bu planla birlikte ülke içinde hammadde bulunan sanayinin kurulması amaçlanmıştır ve nispeten başarılı olunmuştur. Bu plan, uygulamaya konulduktan iki yıl sonra İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP) hazırlıklarına başlanmıştır. Ancak bu plan II. Dünya Savaşı nedeniyle uygulamaya

konulamamıştır (Soyak, 2006; Erat ve Arap, 2017).

Türkiye’de, İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte sanayileşme ve kalkınma hedefleriyle birlikte planlı ekonomiye geçiş arayışına girilmiştir. Bu doğrultuda, 1946 yılında İvedi Sanayi Planı ve 1947 yılında diğer bir ismiyle Türkiye İktisadi Kalkınma Planı olarak anılan Vaner Planı hazırlanmıştır. Ancak, bu planlar çeşitli nedenlerle tam olarak uygulanamamış ve planlı ekonomiye geçiş çabaları 1960 yılına kadar ertelenmiştir. Türkiye ekonomisinde yeni bir dönemi başlatan olay, 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) kurulması olmuştur (Şenel Uzunkaya, 2020).

DPT’nin kuruluş amacı; Türkiye’nin kültürel, ekonomik ve sosyal kalkınmasını sağlamaktır. Bu doğrultuda DPT’nin görevi; Türkiye’nin kültürel, ekonomik ve sosyal kalkınmasını sağlamak için hükümete politika ve strateji geliştirme konusunda yardımcı olmak, danışmanlık vermektir (Soyak, 2006; Aydın, 2021).

DPT’nin faaliyetleri incelendiğinde; 1960-1980 yılları arasında DPT tarafından birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü beş yıllık kalkınma planı (BYKP) olmak üzere dört adet kalkınma planı hazırlanmıştır (SBB, 2024a). 1960-1980 döneminde uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikaları, Türkiye’nin sanayileşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak, küreselleşmenin hızlanması ile bu politikaların sürdürülebilirliği zorlaşmıştır. Bu nedenle Türkiye, 1980’li yıllarda dışa açılma ve ihracata dayalı sanayileşme politikalarına yönelmiştir. Bu dönüşümün temelinde, piyasa ekonomisinin küresel ölçekte yaygınlaşması ve devlet müdahalesinin sınırlandırılması yer almaktadır. DPT, bu dönüşüm sürecinde önemli bir rol oynamıştır (Leblebici ve Erkul, 2008). Bu kalkınma planlarından ilk üç beş yıllık kalkınma planı, siyasi yapıdaki istikrarsızlığa rağmen uygulanmış olsa da dördüncü beş yıllık kalkınma planı (DBYKP) sosyopolitik kriz ve ekonomik koşulların ağırlaşması nedeniyle 1970’lerin sonunda kesintiye uğramış ve 24 Ocak 1980 kararlarıyla tamamen rafa kaldırılmıştır (Soyak, 2006). DPT, 1982 yılına gelindiğinde, anayasal bir kuruluş olma özelliğini kaybetmiştir (Leblebici ve Erkul, 2008).

24 Ocak kararlarının üç aşaması mevcuttur ve bu kararlar, Türkiye ekonomisinde yapısal dönüşümü sağlamıştır. İlk aşamada (1979-1983), istikrar programının uygulanmasıyla enflasyon ve cari açık düşürülmüş, ekonomik büyüme hızlandırılmış ve dış ticaret artmıştır. İkinci aşamada (1984-1989), ekonomik liberalleşmenin derinleştirilmesiyle Türkiye ekonomisinin uluslararası rekabet gücü artmış ve dışa bağımlılığı azalmıştır. Üçüncü aşamada (1989-1994), ekonomik liberalleşmenin tamamlanmasıyla Türkiye ekonomisinin küresel ekonomiye entegrasyonu artmıştır (Çelik ve Çetiner, 2019).

Türkiye’de 2001’den 2024’e kadar geçen sürede sekizinci (2001-2005), dokuzuncu (2007-2013), onuncu (2014-2018), on birinci (2019-2023) ve on ikinci (2024-2028) kalkınma planı olmak üzere beş kalkınma

planından söz etmek mümkündür (SBB, 2024a). Türkiye’de 2000’li yıllarda stratejik planlama düşüncesi, ulusal düzeyde hazırlanan kalkınma planlarının stratejik bir boyut kazanmasını ve kurum düzeyinde kurumsal stratejik planların öne çıkarılmasını sağlamıştır. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (SBYKP), bu anlamda Türkiye’de somutlaşan planlama dönemine ait ilk belgedir. Dokuzuncu Kalkınma Planı (DKP) ise bu noktada ele alınması gereken bir diğer belge olup kendinden önceki kalkınma planlarından farklı olarak 7 yıllık bir kalkınma planıdır. Bu planın diğerlerinden ayrılan özelliği, Avrupa Birliği süreci bağlamında, bu sürece entegre bir planlama hedeflenerek düzenlenmiş olmasıdır. 2000 yılında dikkat çeken önemli bir husus da DPT’nin görevlerinde ve isminde önemli değişikliklerin ortaya konduğu bir tasarının hazırlanmasıdır. 2000’li yıllardaki yönetim anlayışı değişikliği, DPT’nin Stratejik Araştırma ve Planlama Kurumu’na (SAPK) dönüştürülmesini amaçlamıştır (Övgün, 2010; Yılmaz Uçar, 2016). Hayvancılık sektörü de bu kalkınma planlarında önemli bir yer tutmuş, özellikle kırsal kalkınmanın ve tarımsal verimliliğin artırılması hedeflenmiştir. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’ndan itibaren hayvancılığın geliştirilmesi, modern tekniklerin ve teknolojilerin kullanılması, hayvan sağlığı ve refahı konularında iyileştirmeler yapılması yönünde stratejiler belirlenmiştir. Bu bağlamda, hayvancılığın hem ekonomik büyümeye katkı sağlaması hem de gıda güvenliğini artırması amaçlanmıştır.

Türkiye’nin planlı kalkınma modeli çerçevesinde hazırlanan kalkınma planları, ülkenin kalkınma hedeflerine ve yöntemlerine yönelik kapsamlı bir rehber sunmaktadır (Keskin, 2023). Bu çalışma, tarım ve hayvancılık ülkesi olan Türkiye’de hayvancılık sektörüne odaklanarak, kalkınma planlarının bu alandaki etkilerini incelemektedir. İlk olarak, Türkiye hayvancılığının mevcut durumu ve sektörde karşılaşılan sorunlar ele alınmış, ardından kalkınma planlarında hayvancılık sektörüne yönelik öne çıkan başlıklar detaylandırılmıştır. Bu inceleme kapsamında, on iki kalkınma planı, sektörel raporlar ve hayvancılık özel ihtisas komisyonlarının raporları taranmış ve metinlerde hayvancılık sektörüne ilişkin konular analiz edilmiştir. Bu yaklaşımla, hayvancılık sektörünün kalkınma planlarındaki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

TÜRKİYE’DE HAYVANCILIK SEKTÖRÜNDE MEVCUT DURUM ve SORUNLAR

Dünya nüfusunun hızla artması, gıda ihtiyacına olan talebi artırmıştır. Bunun sonucunda dengeli, yeterli ve sağlıklı beslenmenin önemi artmış; bu durum ise hayvancılık sektörünü daha stratejik hale getirmiştir (Turan ve ark., 2017; Ergün ve Bayram, 2021). Başta özellikle gelişmiş ülkeler olmak üzere tüm dünyada önemli bir endüstri haline gelmiş hayvancılık, birim yatırıma en yüksek katma değer oluşturup en düşük maliyetle istihdam imkânı yaratan ve ülke ekonomisini geliştiren bir sektördür (Demir, 2012; Ergün ve Bayram,

2021).

Türkiye’de büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin tamamı 1970’li yıllara kadar yerli ırk hayvan varlıkları ve mera hayvancılığı ile sürdürülmüş olup, Türkiye 1980’li yıllara kadar bu potansiyeli oldukça iyi bir şekilde değerlendirmiştir. Hayvan varlığı bu dönemler arasında sürekli bir artış göstermiştir. Yine 2000 yılından itibaren hayvancılığa yapılan teşvikler ve yapılan devlet desteklemeleriyle birlikte büyük ölçekli hayvancılık işletme sayılarında artış görülmüştür (TİGEM, 2023).

Türkiye’nin sosyoekonomik koşulları ve coğrafi özellikleri, hayvansal ürün çeşitliliği açısından büyük bir potansiyel sunmaktadır (Vural ve Fidan, 2007; Turan ve ark., 2017). Ancak, son yıllarda Türkiye’de hayvancılık sektöründe önemli reformlar gerçekleştirilmiş olmasına rağmen bu potansiyelin tam olarak değerlendirilebilmesi için söz konusu sektörde istenen düzeyde bir gelişme çeşitli nedenlerden dolayı sağlanamamıştır (Saygın ve Demirtaş, 2018; Ergün ve Bayram, 2021). Bu sorunları alt sektörler özelinde detaylandırmak mümkündür.

Türkiye’de kasaplık hayvan ve et ithalatının yapılmasının nedenlerinden bir tanesi de yerli ırkların verim düzeyinin düşük olmasıdır. Bu durum üretimde maliyetlerin yükselmesine neden olmaktadır. Yüksek girdi maliyetleri ve üreticilerin sektörden ayrılması, Türkiye’nin kırmızı et açığını daha da arttırmakta ve ithalatı kaçınılmaz kılmaktadır. Ayrıca, üretici ve tüketici arasında çok sayıda aracının bulunması, yüksek üretim maliyetlerine ilaveten tüketicinin alım gücünü ekstra zorlamakta ve üreticinin karlılığı azalmaktadır (Aydın ve ark., 2010; Aydın ve ark., 2011; Tapkı ve ark., 2018; Akın ve ark., 2020; Ergün ve Bayram, 2021; İşler ve Ünlü Ören, 2021; Gezginç, 2022; Yüzbaşıoğlu, 2022).

Büyükbaş hayvancılık sektöründeki sorunlar, küçükbaş hayvancılık sektöründe de görülmektedir. Buna ek olarak, genç nüfusun büyük şehirlere göç etmesi sebebiyle çoban bulunamaması ve hayvansal ürünlerin değerinin altında pazarlanması gibi sorunlar da mevcuttur (Semerci ve Çelik, 2016; Ergün ve Bayram, 2021).

Türkiye’de kanatlı hayvan yetiştiriciliği, artan kent nüfusu ve beyaz etin sağlıklı, ucuz olması nedeniyle büyük talep görmektedir. Ancak, yem ithalatı ve maliyetlerin yüksekliği önemli sorunlardır. Damızlık hayvan ithalatına bağımlılık, üretimi aksatabilecek hastalık risklerini artırmaktadır. Zoonotik hastalıklar ihracatı zorlaştırırken, yeni pazar arayışları yetersiz destek ve bilgi eksiklikleri nedeniyle sınırlıdır. Günümüzde artan maliyetler nedeniyle kanatlı eti de ucuz bir protein kaynağı olmaktan uzaklaşmaktadır (Keskin ve Demirbaş, 2012; Demircan ve ark., 2013; Anonim, 2018; Arıkan ve ark., 2019; Çevrimli ve ark., 2024).

Tüm bu sorunların temelinde ise uzun vadeli ve sürdürülebilir bir üretim planlamasının eksikliği yatmaktadır. Üretim süreçlerinin iyi organize

edilememesi hem maliyetleri artırmakta hem de arz-talep dengesizliklerine yol açarak sektörde istikrarsızlığa neden olmaktadır. Bu nedenle, hayvancılık sektörünün gelişimini engelleyen yapısal sorunların giderilmesi için stratejik bir üretim planlamasının oluşturulması gerekmektedir.

Türkiye’de 1963 yılından günümüze kadar on iki kalkınma planında Türkiye hayvancılığı özelinde mevcut durum ve sorunlar detaylı olarak ele alınmış olup planlamalar çerçevesinde sorunlara yönelik çözüm önerileri ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

HAYVANCILIKTA KALKINMA PLANLARININ ANALİZİ: HEDEFLER ve GERÇEKLEŞME DÜZEYİ

Türkiye’de kalkınma planları incelendiğinde 1963 yılından 2024 yılına kadar 12 adet kalkınma planının yayımlandığı görülmektedir. Kalkınma planları içerisinde özellikle 4., 5., 6., 8., 9. ve 10. kalkınma planlarında hayvancılık özel ihtisas komisyon raporları yayınlanmıştır. Kalkınma planları detaylı olarak incelendiğinde hayvancılık sektörü özelindeki değerlendirmelerin azaldığını söylemek mümkündür. Kalkınma planları, OCR (Optik Karakter Tanıma) yöntemiyle işlenerek Adobe Acrobat Reader’ın “Ara” yöntemi kullanılarak kelime sayıları taranmıştır. Tablo 1’de “hayvan” anahtar kelimesinin kalkınma planlarında kaç kez geçtiğine yönelik yapılan tarama bunu doğrular niteliktedir (SBB, 2024a). (Tablo 1).

Tablo 1. Kalkınma planlarında “hayvan” anahtar kelimesinin kullanım sıklığı (SBB, 2024a).

BYKP’ler	Sayı	Endeks	BYKP’ler	Sayı	Endeks
1. BYKP	117	100,00	7. BYKP	46	39,32
2. BYKP	119	101,71	8. BYKP	54	46,15
3. BYKP	153	130,77	9. BYKP	16	16,68
4. BYKP	128	109,40	10. BYKP	21	17,95
5. BYKP	55	47,01	11. BYKP	21	17,95
6. BYKP	63	53,85	12. BYKP	19	16,24

Tablo 1 incelendiğinde, “hayvan” anahtar kelimesinin kalkınma planlarında kullanım sıklığının belirgin bir azalış gösterdiği görülmektedir. İlk kalkınma planından on ikinci kalkınma planına gelindiğinde bu azalışın %83,76 gibi yüksek bir oranda olduğu tespit edilmiştir. Bu dikkat çekici düşüş, hayvancılık sektörüne verilen önemin zamanla azaldığını veya diğer konuların öncelikli hale geldiğini düşündürülebilir. Bu durum, hayvancılık sektörünün kalkınma planlarında yeterince vurgulanmadığını ve sektöre yönelik politikaların gözden geçirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Kalkınma planları detaylı olarak incelendiğinde hayvancılık özelinde özellikle dört sorunun genel olarak tüm kalkınma planlarında tekrarlandığı ve buna yönelik çözüm önerilerinden bahsedilmiştir. Kalkınma planlarında sıklıkla yer alan bu sorunlar; mera sorunları, hayvan ve hayvansal ürünlerde verim sorunları, özellikle kesif yem olmak üzere yemlerde yetersizlik ve

hayvancılıkta pazarlama imkânlarında yetersizliktir (SBB, 2024a).

Kalkınma planlarında yer alan mera sorunları genel olarak mera alanlarının yönetimi, kullanımı ve korunmasıyla ilgili sorunları kapsamakta olup, bu planlarda özellikle aşırı otlatma, arazi ıslahı ve mera yönetimindeki eksikliklerden bahsedilmiştir (SBB, 2024a). Mera alanlarının yoğun kullanılması durumunda ortaya çıkan bir sorun olan aşırı otlatma, mera ekosistemlerinin bozulmasına, mera kalitesinin azalmasına ve toprak erozyonunun artmasına yol açmaktadır (Demir ve ark., 2013; Çağan ve ark., 2014; Babalık ve Fakir, 2017; Ayvazoğlu Demir ve Aydın, 2020). Kalkınma planlarında yer alan arazi ıslahı ile ilgili sorunlar ise mera alanlarının iyileştirilmesi ve verimliliğinin artırılması için gerekli çalışmaların yetersizliğini vurgulamaktadır (SBB, 2024a). Mera yönetimi ile ilgili eksiklikler ise, etkili bir mera yönetim planının olmaması, mera kullanımı ile ilgili düzenlemelerin yetersizliği ve mera alanlarının sürdürülebilir bir şekilde kullanılmamasıdır. Çünkü her ne kadar mera yönetiminin iyileşmesine yönelik çalışmalar yapılsa da istenilen düzeyde başarı sağlanamamıştır (Tandoğan, 2006). Literatürde mera yönetimi noktasında yapılan çalışmalarda dikkat çeken hususlar ise otlatma kapasitesinin aşılması, bunu takip eden teknik personel sayısının yetersizliği, konu ile ilgili yönetim birliklerinin etkin bir şekilde görev almaması, yapılan birtakım yasal düzenlemelerin meraların aleyhinde olması şeklinde tespit edilmiştir (Balabanlı ve ark., 2006; Avcıoğlu, 2012; Keskin ve Tüney Bebek, 2018; Ayvazoğlu Demir ve Aydın, 2020).

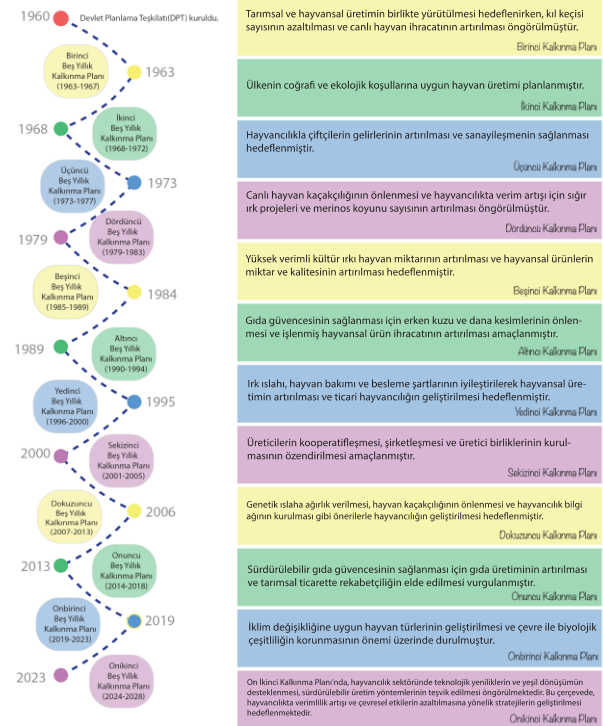
Kalkınma planlarında detaylı olarak yer alan bir diğer sorun ise verimlilik sorunudur. Yapılmış bilimsel çalışmalar verimlilik sorunu olduğunu kanıtlar niteliktedir (Günlü ve ark. 2006; Esen, 2017, Kılıç ve Eryılmaz, 2020; SBB, 2024a). Hayvansal üretimde verimliliği etkileyen faktörler arasında genetik potansiyel, hayvan besleme düzeyi ve kalitesi, etkin hayvan sağlığı yönetimi yer almaktadır. Genetik potansiyele ilişkin sorunlar incelendiğinde; hayvanların genetik yapısının yüksek verim elde etmek için optimal düzeyde olmadığı ve dolayısıyla süt verimi, et verimi ve üreme performansı gibi kritik faktörlerde sorunlar yaşandığına dikkat çekilmiştir (Soysal ve ark., 2020). Hayvan besleme potansiyeline ilişkin sorunlar incelendiğinde yetersiz ve dengesiz beslenmenin hayvanların büyüme, gelişim ve üretim potansiyelini tam olarak kullanamamalarına neden olmaktadır. Kaliteli yem ve besin maddelerine erişimdeki sıkıntılar, bu sorunun temel nedenleri arasında yer alır. Hayvan sağlığı yönetiminde ise hayvan hastalıkları, özellikle salgın hastalıklar, hayvanların verimliliğini doğrudan etkileyen önemli bir faktördür (SBB, 2024a).

Kesif yemde üretim yetersizliği, kalkınma planlarında hayvancılık sektöründe karşılaşılan önemli bir sorun olarak bahsedilmiştir. Üretimdeki yetersizlikler, lojistik sorunlar, yüksek maliyet ve bilgi eksikliği gibi çok yönlü faktörler bu sorunun temel

nedenleridir. Özellikle küçük ölçekli işletmeler, yemlerin yüksek maliyeti ve erişilebilirlik sorunları nedeniyle bu durumdan daha fazla etkilenmektedir. Ayrıca, yemlerin önemi, doğru kullanımı ve dengeli bir beslenme programı oluşturulması konusunda bilgi eksikliği, sorunun devam etmesinde etkindir (Demir ve Aral, 2009; Demir ve Aksu Elmalı, 2011; Aydın ve Sakarya, 2012; Karakuş ve Akkol, 2013; Akbay ve ark., 2023; SBB, 2024a).

Hayvancılık ürünlerinin pazarlanmasındaki sorunlar; pazar erişimi zorlukları, fiyat dalgalanmaları, pazarlama imkanlarının sınırlı olması, düzensiz pazar yapıları ve aracı fazlalığıdır. Bu sorunlar, üreticinin gelirini azaltmakta, tüketiciye yüksek maliyet getirmekte ve pazarlama kanallarının verimliliğini düşürmektedir. Ayrıca, küçük ölçekli üreticilerin pazara erişimini engelleyerek sektörün büyümesini de sınırlamaktadır. Özellikle fiyat dalgalanmaları, üreticiler için gelir belirsizliği oluşturarak uzun vadeli planlamayı zorlaştırmakta ve yatırımları olumsuz etkilemektedir. Pazarlama imkanlarının sınırlı olması ise ürünlerin değerinin yeterince artırılmamasına ve pazar payının genişletilememesine yol açmaktadır (Şahin, 2001; Günlü ve ark., 2006; Demir ve ark., 2014; Seçer ve Boğa, 2016; Mat ve Cevger, 2020; Tapkı ve ark., 2020).

Kalkınma planlarını bu genellemelerin ardından öze indirgeyerek de incelemek mümkündür. Şekil 2’de birinci kalkınma planından on ikinci kalkınma planına kadar hayvancılık özelinde belirtilen hususlar sunulmuştur (Şekil 2).

Şekil 2. Mevcut kalkınma planlarında özellikle vurgulanan hususlar.

Şekil 2’de kalkınma planları, hayvancılık sektörü özelinde incelendiğinde ilk iki kalkınma planında hayvan sayısının artırılması ve ihracatın sağlanması hedeflenmişken; takip eden kalkınma planlarında özellikle çiftçilerin gelirinin artırılması, genetik ıslah, yüksek verimli ırkların yetiştirilmesi, kooperatifleşme ve birliklerin kurulması, gıda güvencesinde sürdürülebilirlik ve hayvansal üretimde sürdürülebilirlik konularına değinilmiştir (Koca, 2021; SBB, 2024a).

Kalkınma planlarında özellikle vurgulanan bu hususları detaylandırmak mümkün dür. Bu kapsamda ilk olarak sığır kültür ırklarına yönelik mevcudiyet ve hedeflerden bahsedilmesi mümkündür. Tablo 2’de 10., 11. ve 12. BYKP’lerde Türkiye’de sığır kültür ırkı oranlarına ilişkin mevcut durum, tahmin ve hedefler sunulurken; Tablo 3’te 1991-2023 yılları arasındaki kültür ırkı sığır oranları incelenmiştir (Tablo 2, Tablo 3).

Tablo 2. 10., 11. ve 12. BYKP’lerde sığır kültür ırkı oranlarına ilişkin mevcut durum, tahmin ve hedefler.

Kalkınma Planı	10. BYKP	10. BYKP	10. BYKP	11. BYKP	11. BYKP	12. BYKP	12. BYKP	12. BYKP
Yıl	2012	2013	2018	2018	2023	2022	2023	2028
Mevcut*	%42			%49		%49		
Tahmin**		%44					%49	
Hedef***			%56		%56			%56

*Kalkınma planları hazırlandığında mevcut veri

**Kalkınma planlarının yayınlanacağı yıl için tahmin

***Kalkınma planlarının hedeflediği ulaşılacak tahmini veri

Tablo 3. 1991-2023 yılları arasında Türkiye’de kültür ırkı sığır oranları*(TÜİK, 2024).

Yıllar	Oran (%)	Yıllar	Oran (%)	Yıllar	Oran (%)
1991	10,5	2002	19,0	2013	41,3
1992	11,2	2003	19,8	2014	43,4
1993	12,1	2004	20,9	2015	45,6
1994	12,7	2005	22,4	2016	46,8
1995	14,4	2006	25,5	2017	49,0
1996	15,1	2007	29,9	2018	49,4
1997	15,3	2008	32,7	2019	48,4
1998	15,7	2009	34,7	2020	49,2
1999	16,1	2010	36,9	2021	49,4
2000	16,8	2011	39,0	2022	49,2
2001	17,6	2012	40,8	2023	49,1

*TÜİK’ten alınan veriler neticesinde hesaplanmıştır.

Tablo 4. 1., 2., 3., 4., 5. ve 6. BYKP dönemlerinde hayvansal üretim artışında hedef ve gerçekleşme oranları (Karaman, 2002; SBB, 2024a).

Plan Dönemi	Üretim Artışı Hedefi (%)	Üretim Artışında Gerçekleşme (%)	Fark (%)
1. BYKP	5,6	2,6	-3,0
2. BYKP	4,8	4,0	-0,8
3. BYKP	5,0	4,7	-0,3
4. BYKP	5,5	4,0	-1,5
5. BYKP	4,7	4,4	-0,3
6. BYKP	4,9	3,5	-1,4

Tablo 2’de yer alan 10., 11. ve 12. BYKP’de dikkat çeken önemli bir husus, hedeflenen kültür ırkı sığır oranıdır. Tablo incelendiğinde, her üç kalkınma planında da hedeflenen kültür ırkı sığır oranının %56 olduğu görülmektedir. Mevcut durumda bu orana ulaşamamış olsa da bir önceki kalkınma planına kıyasla bu hedefe yaklaşılması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 3 incelendiğinde Türkiye’de kültür ırkı oranları genel olarak bir artış gösterirken 2017 yılından 2023 yılına kadar olan dönemde neredeyse sabit seyretmiştir. Ancak daha önce de bahsi geçtiği gibi 10., 11. ve 12. BYKP’lerde hedeflenen oran olan %56’ya ulaşamamıştır. On ikinci kalkınma planı özelinde bu orana ve daha fazlasına ulaşılması önem arz etmektedir. Çünkü sığır varlığında kültür ırkı oranı, hayvancılık

sektörünün verimliliği ve sürdürülebilirliği açısından büyük öneme sahiptir. Sığır varlığı içerisinde kültür ırkı oranının yüksek olması, bir dizi olumlu sonucu beraberinde getirir. Bunlar yüksek verimlilik, gelişmiş ürün kalitesi ve ekonomik fayda gibi sonuçlardır. Bu gibi özellikler sebebiyle yapılan bir çalışmada görüldüğü üzere yetiştiriciler kültür ırkını tercih etmektedirler (Şahin ve ark., 2022).

Tablo 2 ve Tablo 3 incelendiğinde, bazı yıllarda mevcut durumlar arasında farkların olduğu gözlemlenmiştir. Bu fark, Tablo 2'nin doğrudan kalkınma planlarında yer alan yüzdeleri içermesine karşın, Tablo 3'ün yazarlar tarafından Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) alınan 2024 verilerine dayanarak hazırlanmış olmasından kaynaklanabilir (TÜİK, 2024). Aynı zamanda TÜİK verilerindeki farklılıklar, dönemsel hesaplama metodolojilerinin değişmesinden kaynaklanabilir.

Beş yıllık kalkınma planları, hayvancılık özel ihtisas komisyon raporları ve yıllık raporlar

doğrultusunda hayvansal ürün miktarı artışındaki hedef ve gerçekleştirmeler ise Tablo 4'te sunulmuştur (Tablo 4).

Tablo 4 incelendiğinde; beş yıllık kalkınma planlarında hayvansal üretim hedeflerinin gerçekleştirmediği sonucuna varılmıştır. İncelenen dönemler arasında hedeflerin gerçekleştirmekten en uzak olduğu dönem, birinci beş yıllık kalkınma planı olup incelenen kalkınma planlarındaki farklar dalgalanma göstermektedir.

Beş yıllık kalkınma planları, hayvancılık özel ihtisas komisyon raporları ve yıllık raporlar doğrultusunda hayvansal üretim sektörleri özelinde Tablo 5 ve Tablo 6'da sunulmuştur. Tablo 5'te birinci beş yıllık kalkınma planından altıncı kalkınma planına kadar veriler yer alırken; Tablo 6'da yedinci beş yıllık kalkınma planına ilişkin veriler yer almaktadır (Tablo 5, Tablo 6).

Tablo 5. 1., 2., 3., 4., 5., ve 6. BYKP dönemlerinde sektörler özelinde hayvansal üretim artışında hedef ve gerçekleştirme oranları (Karaman, 2002; SBB, 2024b).

	Üretim Hedefleri (%)			Gerçekleşmeler (%)			Fark (%)		
	1. BYKP	2. BYKP	3. BYKP	1. BYKP	2. BYKP	3. BYKP	1. BYKP	2. BYKP	3. BYKP
Kırmızı Et	4,6	5,3	5,9	2,4	4,1	5,3	-2,2	-1,2	-0,6
Beyaz Et	4,9	5,6	8,7	2,6	10,3	7,6	-2,3	4,7	-1,1
Yumurta	10,1	4,6	10,3	2,7	7,2	6,2	-7,4	2,6	-4,1
Süt	4,8	6,1	5,6	3,9	4	6,5	-0,9	-2,1	0,9
	Üretim Hedefleri (%)			Gerçekleşmeler (%)			Fark (%)		
	4. BYKP	5. BYKP	6. BYKP	4. BYKP	5. BYKP	6. BYKP	4. BYKP	5. BYKP	6. BYKP
Kırmızı Et	5,3	4,4	4,6	4,6	4,1	3,4	-0,7	-0,3	-1,2
Beyaz Et	9,1	9,5	9,8	5	8,9	8,8	-4,1	-0,6	-1
Yumurta	6,3	6,1	6,7	5,9	6	5,5	-0,4	-0,1	-1,2
Süt	5,9	4,7	5,5	4,4	4,3	4,1	-1,5	-0,4	-1,4

Tablo 6. 7. BYKP döneminde sektörler özelinde hayvansal üretim artışında hedef ve gerçekleştirme oranları (Karaman, 2002; SBB, 2024a).

	1994-2000 Yılları Arasında Üretim Artışı Hedefi (%)		1993-1999 Yılları Arasında Üretim Artışında Sağlanan Gerçekleşme (%)	
	1993-1994	1995-2000	1993-1994	1995-1999
Kırmızı Et	5,3	3,3	1,75	-1,54
Beyaz Et		6,0		5,96
Yumurta		5,0		3,77
Süt	5,3	3,0	1,75	1,85

Tablo 5 incelendiğinde; tabloda yer alan dört ürün için belirlenen üretim hedeflerinin genellikle gerçekleştirmelerin üstünde kaldığı görülmektedir. Beyaz et üretiminde 2. BYKP, belirgin bir şekilde hedeflerin üstünde gerçekleştirme göstermiştir. Genel olarak

hedeflerle gerçekleştirmeler arasındaki farklar zamanla azalma eğilimindedir, bu da planlama ve uygulamada iyileşmeler olduğunu gösterebilir (SBB, 2024a).

Tablo 6'da yer alan 7. BYKP için hedeflenen üretim artışı değerleri incelendiğinde beyaz ette

hedeflenen düzeye oldukça yaklaşılmışken diğer sektörler için aynı durum söz konusu değildir. Kırmızı et üretiminde %1,54 oranında azalma meydana gelmesi dikkati çekmektedir (SBB, 2024a).

Türkiye, hayvancılık sektöründe hem ihracat hem de ithalat yapmaktadır (Can ve ark., 2024). Türkiye, hayvansal ürünlerde kendi kendine yeterliliği artırmak ve ithalata bağımlılığı azaltmak için yerli üretimin desteklenmesi ve geliştirilmesine önem vermektedir. Özellikle merinos yünü üretiminin artırılması ve kıl keçisi sayısının azaltılması gibi hedefler doğrultusunda çalışmalar yürütülmüştür (Günlü ve Alaşahan, 2010; SBB, 2024a). Ayrıca, ihracat potansiyelinin değerlendirilmesi ve düşük maliyetli üretim ile iyi bir organizasyonun sağlanması da ihracatın artırılması için önemli adımlar olarak görülmektedir. Kalkınma planları döneminde ihracatta canlı hayvan, özellikle küçükbaş hayvanlar, önemli bir yer tutarken

bal, yumurta, kümes hayvanları eti, süt ve süt ürünleri de diğer önemli ihracat kalemleri arasında yer almaktadır (SBB, 2024a). İthalat tarafında ise Türkiye genellikle damızlık hayvan, büyükbaş ve küçükbaş hayvan etleri, kümes hayvanları etleri, sakatat, süt ve süt ürünleri ve yapağı ithal etmektedir (SBB, 2024a). Türkiye'nin hayvansal üretim sektöründeki ihracat ve ithalat faaliyetleri zaman içinde dalgalanmalar göstermiştir (Can, 2018). Örneğin, 1989-1996 yılları arasında önemli miktarda et ihracatı yapılırken, 1991 yılından sonra Körfez Savaşı'nın etkisiyle canlı hayvan ihracatı azalma eğilimi göstermiştir. Yumurta ve tiftik ihracatı ise genel olarak artış eğilimindedir. Ayrıca, damızlık hayvan ithalatı da devam etmektedir (SBB, 2024a).

Tablo 7'de 5. ve 6. BYKP'lerde sektörel ihracat/üretim oranları detaylı olarak sunulmuştur (Tablo 7).

Tablo 7. 5. ve 6. BYKP'lerde sektörel ihracat/üretim oranlarına ilişkin mevcut durum, tahmin ve hedefler.

Kalkınma Planları	5.Beş Yıllık Kalkınma Planı				6. Beş Yıllık Kalkınma Planı			
Yıllar	1978	1983	1984	1989	1984	1988	1989	1994
İncelenen Durum	Mevcut*	Mevcut*	Tahmin **	Hedef ***	Mevcut*	Mevcut*	Tahmin**	Hedef ***
Tarım	4,40	6,96	7,05	9,14	5,30	6,90	6,20	6,20
Bitkisel Üretim	5,99	7,20	7,20	10,65	4,70	8,70	7,40	7,10
Hayvancılık	2,12	7,46	7,54	7,22	7,10	4,90	4,80	5,20
Ormancılık	0,61	2,19	2,79	3,99	2,50	2,10	2,70	3,40
Su Ürünleri	11,07	9,62	10,94	19,28	4,50	5,90	6,10	7,50

*Kalkınma planları hazırlandığında mevcut veri, **Kalkınma planlarının yayınlanacağı yıl için tahmin, ***Kalkınma planlarının hedeflediği ulaşılacak tahmini veri

Tablo 7 incelendiğinde; 5.BYKP'de 1978 ve 1983 yıllarının mevcut verileri sunulmuştur. Plan, 1984 yılında yayınlandığından o yıl sonu içinde oran tahmini yapıp 1989 yılı içinde hedef belirlenmiştir. 6. BYKP'de 1984 ve 1988 yılı mevcut verileri sunulmuştur. Planların yayınlandığı yıl veriler tahmin edilip, 1994 yılı hedefi belirlenmiştir. Beşinci BYKP tarım sektörü özelinde incelendiğinde 1978'den 1983'e kadar beş yıllık süreç içerisinde ihracat/üretim oranının %4,4'ten %6,96'ya çıktığı gözlemlenmiştir. 1984 yılı için bu orandaki tahminler %7,05'ken hedeflenen oran %9,14 olarak hesaplanmıştır. 6. BYKP incelendiğinde ise 1984 yılı için bu oran %5,30 olarak açıklanmış olup bu durum hedefe ulaşamamıştır. Bu durumun devamında 1994 yılındaki oran hedefi 1983 yılındaki oran hedefinin oldukça gerisinde kalmıştır. Tablo 7 hayvancılık özelinde incelendiğinde ise ihracat/üretim oranı 1978 yılından 1983 yılına gelindiğinde ihracat/üretim oranı %2,12'den %7,46'ye gelerek %5,34 oranında artış gözlemlenmiştir. 1989 yılında ise hedeflenen %7,22 olarak saptanmıştır. Bu oran 6. beş

yıllık kalkınma planında %4,90 olarak açıklanarak beşinci kalkınma planında hedeflenen orandan oldukça düşük bulunmuştur. Hedef oran beş yıllık kalkınma planında olduğu gibi mevcut orana oldukça yakındır. İhracat/üretim oranlarına ilişkin 5. ve 6. beş yıllık kalkınma planlarında yer alan bu tablo takip eden süreçte 7. ve 8. beş yıllık kalkınma planlarında yer almamıştır.

Türkiye'de hayvancılık sektörü, nüfus artışı ve değişen tüketim alışkanlıkları doğrultusunda sürekli bir gelişim içindedir. Beş yıllık kalkınma planları kapsamında yapılan projeksiyonlar, et, süt, tavuk eti ve yumurta talebinin sürekli arttığını göstermektedir. Örneğin, et talebi 1993 yılında 1.425,9 bin ton iken, 1999 yılında 1.548 bin tona ulaşmış, aynı dönemde toplam et üretimi ise 1.462 bin tondan 1.556 bin tona yükselmiştir. Süt talebi de benzer şekilde 1993-1999 yılları arasında %7,98 oranında artış göstermiştir (SBB, 2024a).

Tablo 8'de 9. BYKP döneminde toplam talep ile üretim değerleri arasındaki farklar yer almaktadır.

Tablo 8. 9. BYKP döneminde toplam talep ile üretim değerleri arasındaki farklar*.

Ürünler ve Üretim Kaynakları	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Kırmızı Et (1000 Ton)	0,7	-25,5	-42,4	-59,6	-77,1	-93,5	-111,4	-128,1	-146,4	-163,5
Süt (1000 Ton)	-1,3	-1849,5	-1946	-2040,6	-2132,9	-2205,4	-2291,1	-2355	-2431,9	-2484,6
Toplam talep ile üretim değerleri arasındaki farklar (%2 Hayvan Sayısı Artışı Gerçekleşseydi)										
Kırmızı Et (1000 Ton)	0,7	-9,6	-9,9	-9,6	-8,6	-5,6	-3,1	1,7	6,2	13,2
Süt (1000 Ton)	-1,3	-1670,6	-1570,6	-1449,6	-1305,5	-1118,9	-920,7	-673,7	-410,3	-90,7
Hayvan Sayıları										
Koyun	25.201.155	25.304.325	25.616.912	25.462.293	23.974.591	21.749.508	23.089.691	25.031.565	27.425.233	29.284.247
Yıllık Artış	0	0,4%	1,2%	-0,6%	-5,8%	-9,3%	6,2%	8,4%	9,6%	6,8%
Hedeflenen (%2)	25.201.155	25.705.178	26.219.282	26.743.667	27.278.541	27.824.111	28.380.594	28.948.206	29.527.170	30.117.713
Sığır	10.069.346	10.526.440	10.871.364	11.036.753	10.859.942	10.723.958	11.369.800	12.386.337	13.914.912	14.415.257
Yıllık Artış	0	4,5%	3,3%	1,5%	-1,6%	-1,3%		8,9%	12,3%	3,6%
Hedeflenen (%2)	10.069.346	10.270.733	10.476.148	10.685.671	10.899.384	11.117.372	11.339.719	11.566.513	11.797.844	12.033.801

* 2004 yılı üretiminin talebi karşıladığı varsayılmıştır.

Tablo 8 incelendiğinde Türkiye’de kırmızı et ve süt üretiminin talebi karşılamada yetersiz kalmasının yanı sıra, tavuk eti ve yumurta talebinde de önemli artışlar yaşanmıştır. 2004’ten 2013’e kadar olan dönemde, kırmızı et üretimi ile toplam talep arasındaki fark sürekli artmıştır. 2004 yılında 0,7 olan fark, 2013 yılında -163,5’e kadar düşmüştür (1000 Ton). Benzer şekilde süt üretimi ile talep arasındaki fark, -1,3’ten -2484,6’ya kadar artmıştır (1000 Ton). Kalkınma planlarında hayvan sayılarının her yıl %2 oranda artması varsayımıyla yapılan projeksiyonda arzın talebi karşılayacağı öngörülmüştür. Bu varsayımın toplam hayvan sayısı itibarı ile 2013 yılında neredeyse gerçekleştiği tabloda görülmektedir. Ancak o yıllarda dahi Türkiye’de damızlık ve kasaplık hayvan ithalatı devam etmiştir. Bu durumun nedenleri arasında hayvanlardan elde edilen verim düzeyinin genetik ya da çevresel faktörlerden dolayı istenilen seviyede olamaması, nüfus artışı, ilgili dönemde hane halkının gelir düzeyinin artması, değişen tüketim alışkanlıkları örnek gösterilebilir (SBB, 2024a).

Genel olarak, Türkiye’nin hayvansal ürünlerde artan talebi karşılayabilmesi için verimliliğin artırılması, yem üretiminin desteklenmesi ve hayvan sağlığı ile ilgili önlemlerin etkin bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Ancak, özellikle kırmızı et sektöründe bu talebe yeterince karşılık verilememiştir. Türkiye’de kırmızı et üretimi, talep artış hızına yetişememiş ve bu durum arz-talep dengesizliklerine yol açmıştır (SBB, 2024a).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye, 1970’ler boyunca ithal ikameci sanayileşme politikalarını uygulayarak sanayi sektörüne ağırlık

vermiştir. Bu politikalar, iç piyasayı koruma ve yerli sanayiye geliştirme amacı taşımaktaydı. Ancak, bu süreç sürdürülebilir olamamış ve 1980’lerde yerini daha liberal ekonomik politikalara bırakmak zorunda kalmıştır. Bu değişimin temel nedenlerinden biri, 24 Ocak 1980 kararları ile başlayan liberalizasyon sürecidir.

Türkiye’nin tarım ve hayvancılık ülkesi olması ve çalışmanın amacına uygun olarak bu çalışmada kalkınma planları hayvancılık özelinde detaylandırılmıştır. Hayvancılık özelinde 4., 5., 6., 8., 9., ve 10. kalkınma planlarında hayvancılık özelinde özel ihtisas komisyonu raporlarının oluşturulması çalışmada bu kalkınma planlarına daha çok yönelmemize neden olmuş ve özellikle bu kalkınma planlarında daha çok veriye erişebilmemiz mümkün olmuştur.

Çalışmanın başında belirlenen “hayvan” anahtar kelimesi kalkınma planlarında tarandığında bu anahtar kelimenin genellikle azalış gösterdiği belirlenmiştir. Bu durum hayvancılık özelinde planlamanın azaldığına ve hayvancılığa yeterli düzeyde önem verilmediğine dair fikir vermektedir. Bu varsayımında hayvancılık sektöründe üretimin sürdürülebilirliği tehlikeye girebilir ve sonuç olarak hayvansal ürünlerde arz-talep dengesi bozulabilir. Bu dengenin bozulması sonucunda tüketiciler, daha düşük kalitede hayvansal ürünlere daha yüksek fiyattan ulaşmak zorunda kalabilirler. Gıda fiyatlarındaki dalgalanmalar, bir ülkede enflasyonu da tetikleyebilir. Buna yönelik olarak hayvancılık sektörünün kalkınma planlarında yeniden öncelikli bir konuma getirilmesi stratejik bir zorunluluktur. Bu bağlamda, hayvancılık ile ilgili politika ve stratejilere daha fazla önem verilerek, kalkınma planlarında sektör özelinde bahsedilen gerekli çözüm önerileri vakit kaybedilmeden hayata geçirilmelidir. Bunlara ilişkin

çözüm önerileri aşağıda sunulmuştur.

Hedeflenen sığır ırkı kompozisyonuna projeksiyonlara göre henüz ulaşılammış olsa da bu hedefe yaklaşılması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. 2017-2023 yılları arasında kültür ırkı oranı neredeyse sabit kalmıştır. Kültür ırkı sığır oranının artırılması, hayvancılık sektöründe verimliliğin artırılarak, sürdürülebilirliğin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Kültür ırkı sığırların yüksek verim düzeyi ve gelişmiş ürün kalitesi gibi avantajlar sunması, yetiştiriciler tarafından tercih edilmelerini sağlamaktadır. Kültür ırkı sığır yetiştiriciliğini artırmak için devlet destek ve teşvik programları güçlendirilmelidir. Örneğin; Devlet, kültür ırkı sığır tohumları alımında belirli oranlarda sübvansiyon sunarak üreticilerin bu tohumları tercih etmelerini teşvik edebilir. Ayrıca, büyükbaş hayvancılık faaliyeti sonucunda elde edilen ürünlerin pazar değerini artırmak için kooperatif ve birlik yapılarının etkinliği artırılarak nihai tüketicilere yönelik ürün üretmeleri teşvik edilmelidir. Böylece üreticilerin gelir düzeyi yükselerek üretim çemberinde kalmaları sağlanabilir ve bu durum büyükbaş hayvancılık sektörünün sürdürülebilirliğine olumlu katkılar sağlayabilir.

Tablo 6 verilerine göre bazı sektörlerde üretim hedeflerine ulaşmak zor olabilirken; özellikle beyaz et üretiminde belirlenen hedeflerin önemli ölçüde gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Bu durum, planlama ve uygulamada başarılı gelişmeler olduğunu işaret edebilir. Ancak kırmızı et üretiminde bir azalma yaşanması, bu sektörde performansın iyileştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu durum, farklı sektörler arasında dengeyi sağlamak ve tüm hedeflere ulaşmak için daha dengeli bir strateji gerektiğini göstermektedir. Bu kapsamda farklı sektörlerin gereksinimleri kendi özelinde dikkate alınarak üretim hedeflerinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Kırmızı et üretimindeki azalmanın nedenlerinin detaylı bir şekilde analiz edilerek üretim performansını olumsuz etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve bu sorunlara yönelik stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Sürekli iyileştirme süreçlerinin devam ettirilmesi ve başarılı uygulamaların diğer sektörlerle yayılması, genel üretim performansının artırılmasına katkı sağlayabilir. İşletmelerin değişken piyasa koşullarına hızlı ve etkili bir şekilde esneklik ve adaptasyon gösterebilme yeteneğinin güçlendirilmesi için stratejik adımların atılması önemlidir.

Veriler doğrultusunda, kalkınma planlarında belirlenen hedeflerin gerçekçi ve ulaşılabilir olması önem taşımaktadır. Geçmiş performans ve mevcut trendler dikkate alınarak daha gerçekçi hedefler belirlenmeli ve hedeflere ulaşma süreci düzenli olarak izlenip değerlendirilmelidir. Verilerdeki sapmaların nedenleri analiz edilmeli ve gerekli düzeltici önlemler zamanında alınmalıdır. İhracat/üretim oranları ve diğer ekonomik göstergeler için kullanılan veri analiz ve tahmin yöntemleri gözden geçirilmeli ve iyileştirilmelidir. Tarım ve hayvancılık sektörlerinin

ihracat kapasitesini artırmak için sektörel destek ve teşvikler artırılmalı, ihracat süreçleri kolaylaştırılmalı ve üreticilerin uluslararası pazarlara erişimi sağlanmalıdır. Ayrıca, yenilikçi tarım ve hayvancılık uygulamaları teşvik edilmeli, modern tarım teknikleri ve sürdürülebilir hayvancılık yöntemleri yaygınlaştırılmalıdır. Üreticilerin ve sektör çalışanlarının eğitimine önem verilmeli ve kapasite geliştirme programları uygulanmalıdır. Uluslararası pazarlara yönelik bilgi ve becerilerin geliştirilmesi sağlanmalıdır.

Kırmızı et ve süt ürünleri talep projeksiyonlarının kalkınma planlarında sınırlı olarak sadece bazı kalkınma planlarında belirtilmesi, bu konuda yorum yapmayı oldukça zorlaştırmaktadır. Bu durum, hayvancılık sektöründeki üretim ve talep arasındaki dengesizliklerin çözümü için daha sürdürülebilir ve stratejik planlamaların gerekliliğini ortaya koymaktadır. Örnek vermek gerekirse, planlamaların benzer metodoloji ve kapsamlarla yapılması önemlidir. Bu, önceki planı dikkate alarak gelişim süreçlerinin önceki ve gelecekteki planlamalarda izlenebilir olmasını sağlar.

Kalkınma planlarında para birimi ile ifade edilen verilerin enflasyona yenik düşmesi, bu verilerin sonraki kalkınma planlarıyla karşılaştırılabilir olmasını engellemektedir. Aynı zamanda, kalkınma planlarındaki verilerin sonraki planlarda da sürdürülebilir olması büyük önem taşımaktadır. Örneğin, 1. BYKP’de kişi başına hayvansal ürünler tüketimi verileri yer alırken, sonraki dönemlerde hazırlanan birçok kalkınma planında bu veriler bulunmamaktadır. Bundan sonraki kalkınma planlarında özel ihtisas komisyonu raporlarının çıkarılmaya devam edilmesi tavsiye edilmektedir. Bu raporlar kapsamında, hayvancılık özelinde uygulanan geliştirme stratejilerinin sonraki yıllarda değerlendirilebilir olması önemlidir. Böylece, hayvancılık sektöründe uzun vadeli başarı ve kaynakların verimli kullanımı için kritik bir adım atılmış olacaktır.

Kalkınma planlarının düzenlerindeki farklılıklar ve ekonomik unsurlar nedeniyle bazı verilerin karşılaştırılamaması, çalışmanın zayıf yönlerini oluşturmuştur. Ancak, hayvancılık sektörü özelinde kalkınma planlarının derlenmesine yönelik bir çalışmanın daha önce yapılmamış olması, bu çalışmayı güçlü kılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Akbay, C., Çetinkaya, S. & Akbay, F. (2023). Türkiye’de coğrafi bölgelere göre süt sığırcılığı işletmelerinde yem bitkisi üretim durumu. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 10(4), 1156-1166.
- Akın, A. C., Arıkan, M. S. & Çevrimli, M. B. (2020). Effect of import decisions in Turkey on the red meat sector. *Veterinary Journal of Mehmet Akif Ersoy University*, 5(2), 83-89.
- Anonim (2018). Kanatlı hayvancılık sektör politika

- belgesi 2018-2022. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara. Erişim Adresi: <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/PlanProgram-Ve-Faaliyet-Raporlari/sekt%c3%b6r-politika-belgeleri>, Erişim Tarihi: 31.01.2024.
- Arıkan, M. S., Çevrimli, M. B., Akın, A. C., Mat, B. & Tekindal, M. A. (2019). Cointegration analysis of broiler meat and broiler feed prices in Turkey. *Eurasian Journal of Veterinary Sciences*, 35(4).
- Avcıoğlu, R. (2012). Türkiye meraları ve mera kanununun getirdikleri. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, (1), 24-32.
- Aydın, E. & Sakarya, E. (2012). Kars ve Erzurum illeri entansif sığır besi işletmelerinin ekonomik analizi. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 18(6).
- Aydın, E., Aral, Y., Can, M. F., Cevger, Y., Sakarya, E. & İşbilir, S. (2011). Türkiye’de son 25 yılda kırmızı et fiyatlarındaki değişimler ve ithalat kararlarının etkilerinin analizi. *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 82(1), 3-13.
- Aydın, E., Can, M. F., Aral, Y., Cevger, Y. & Sakarya, E. (2010). Türkiye’de canlı hayvan ve kırmızı et ithalatı kararlarının sığır besicileri üzerine etkileri. *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 81(2), 51-57.
- Aydın, R. (2021). DPT’nin kuruluş sürecinde iktidar bloğu ve bürokrasi arasındaki ilişkiler üzerine bir tartışma. *Memleket Siyaset Yönetim*, 16(35), 1-36.
- Ayvazoglu Demir, P. & Aydın, E. (2020). Türkiye’de 1980 ve sonrası hayvancılık politikalarına genel bir bakış ve hayvansal üretimde girdi pariteleri. İçinde: Hayvancılık Sektörüne Ekonomik Bakış. Iksad International Publishing House, Ankara/Turkey, 381-400.
- Babalık, A. A. & Fakir, H. (2017). Korunan ve otlatılan mera alanlarında vejetasyon özelliklerinin karşılaştırılması: Kocapınar Merası örneği. *Türkiye Ormancılık Dergisi*, 18(3), 207-211.
- Balabanlı, C., Albayrak, S., Türk, M. & Yüksel, O. (2006). 4342 sayılı mera kanunu uygulamasında karşılaşılan sorunlar ve çözüm yolları. *Turkish Journal of Forestry*, 7(1), 75-81.
- Can, M. B., Cengiz, B. N. & İmrik, H. (2024). Bayburt ilinin ekonomik kalkınmasında hayvansal üretim ve önemi. *Veteriner Farmakoloji ve Toksikoloji Derneği Bülteni*, 15(1), 23-38.
- Can, M. F. (2018). Türkiye hayvancılık politikalarının AB ile etkileşimi ve olası sonuçları. *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi*, 13(2), 242-250.
- Çaçan, E., Aydın, A. & Başbağ, M. (2014). Korunan ve otlatılan iki farklı doğal alanın botanik kompozisyon açısından karşılaştırılması. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 1(Özel Sayı-2), 1734-1741.
- Çelik, O. & Çetiner, S. (2019). Türkiye ekonomisinde kalkınma planları ve kalkınma planlarındaki söylem değişiklikleri. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2(3), 121-131.
- Çevrimli, M. B., Mat, B., Polat, M., Arıkan, M. S., Akın, A. C., Tekindal, M. A. & Günlü, A. (2024). Determinants of consumer egg prices in Türkiye using K-nearest neighbors regression analysis. *The Journal of Animal and Plants Sciences*, 34(3).
- Demir, N. (2012). AB ve Türkiye’de hayvancılık politikalarındaki son gelişmelerin uyum süreci açısından karşılaştırılması. *Alın Teri Zirai Bilimler Dergisi*, 23(2), 58-63.
- Demir P. & Aral S. (2009). The faced problems and solution proposals of dairy farms in Kars province. *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 80(3), 17-22.
- Demir, P., Aral, Y. & Sarıözkan, S. (2014). Kars ili süt sığırçılık işletmelerinin sosyo-ekonomik yapısı ve üretim maliyetleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 25(1), 1-6.
- Demir, P. & Elmalı, D. A. (2011). Doğu Anadolu Bölgesindeki kimi yem fabrikalarının mevcut durumu ve sorunları. *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 82(1), 29-34.
- Demir, P., Elmalı, D. A., Işık, S., Tazegül, R. & Ayvazoglu, C. (2013). Kars ili süt sığırçılık işletmelerinde yem kullanımı ve hayvan besleme alışkanlıklarının ekonomik önemi. *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi*, 8(3), 229-236.
- Demircan, V., Yılmaz, H. & Örmeci Kart, M. Ç. (2013). Türkiye’de kanatlı et sektörünün gelişimi sorunları ve çözüm önerileri. II. Uluslararası Beyaz Et Kongresi, Antalya, 2013, 98-110.
- Erat, V. & Arap, İ. (2017). Kalkınmadan rekabete Türkiye’de planlamanın dönüşümü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (18), 137-156.
- Ergün, O. F. & Bayram, B. (2021). Türkiye’de hayvancılık sektöründe yaşanan değişimler. *Bahri Dağdaş Hayvancılık Araştırma Dergisi*, 10(2), 158-175.
- Esen, F. (2017). Bingöl ilinde büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık faaliyetleri. *BUSBED*, 7(13), 83-100.
- Gezginç, Ö. (2022). Van ili hayvancılığının mevcut durumu. *Antakya Veteriner Bilimleri Dergisi*, 1(1), 40-52.
- Günlü, A. & Alaşahan, S. (2010). Türkiye’de keçi yetiştiriciliği ve geleceği üzerine bazı değerlendirmeler. *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 81(2), 15-20.
- Günlü, A., Atasever, M. & Karakaya, Y. (2006). Erzurum ili hayvancılığının yapısal özellikleri ve yakın gelecekteki durumu üzerine genel değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Veteriner Bilimleri Dergisi*, 1(3), 55-68.

- İşler, H. & Ünlü Ören, H. G. (2021). Dünya’da, bölgelerde ve Türkiye’de hayvancılık sektörü. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 22(48), 72-95.
- Kalender, S. & Yeşilbaş Özenç, Y. (2023). Planlamanın kuramsal temelleri: kavramsal bir analiz. *Eğitim Felsefesi ve Sosyolojisi Dergisi*, 4(1), 57-73.
- Karakuş, F. & Akkol, S. (2013). Van ili küçükbaş hayvancılık işletmelerinin mevcut durumu ve verimliliği etkileyen sorunların tespiti üzerine bir araştırma. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 18(1-2), 9-16.
- Karaman, S. (2002). Türkiye’de Planlı Kalkınma Dönemlerinde Hayvancılık Sektöründe Üretim, Yatırım, Hedef ve Gerçekleşmeleri Üzerine Bir Araştırma. Ankara, Türkiye, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Dönem Projesi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Keskin, B. & Demirbaş, N. (2012). Türkiye’de kanatlı eti sektöründe ortaya çıkan gelişmeler: sorunlar ve öneriler. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 26(1), 117-130.
- Keskin, M. (2023). Kalkınma planlarının bölgesel kalkınma perspektifinden değerlendirilmesi. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 1-24.
- Keskin, M. & Tüney Bebek, D. (2018). Mersin ilinde koyun yetiştiriciliğinin mevcut durumu bazı verim ve yapısal özellikleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 23(2), 315-323.
- Kılıç, O. & Eryılmaz, G. A. (2020). Samsun ilinde süt sığırcılığı yapan işletmelerin yapısal özellikleri. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 7(3), 637-645.
- Koca, R. (2021). Yarı Göçebe Hayvancılık Faaliyetlerinin Kırsal Sistemlerin Sürdürülebilirliği ve Gıda Güvencesi Bakımından Önemi: Gömürgen Köyü (Kayseri) Örneği. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Leblebici, D. N. & Erkul, E. (2008). Planlı kalkınma deneyiminden stratejik planlamaya geçiş: Türkiye örneği. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26 (1), 269-285.
- Mat, B. & Cevger, Y. (2020). Balıkesir ilindeki süt sığırcılığı işletmelerinin yapısal özellikleri ve sorunları. *Eurasian Journal of Veterinary Sciences*, 36(4).
- Övgün, B. (2010). Türkiye’de planlama: Sektörel gelişmeden kalkınmaya kalkınmadan stratejiye. *Memleket Siyaset Yönetim*, 5(13), 176-204.
- Saygın, Ö. & Demirbaş, N. (2018). Türkiye’de kırmızı et tüketimi: sorunlar ve öneriler. *Selçuk Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 32 (3), 567-574.
- Seçer, A. & Boğa, M. (2016). Niğde ilinin Çamardı ilçesinde küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde pazarlama yapısı, yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology*, 4(2), 79-83.
- Semerci, A. & Çelik, A. D. (2016). Türkiye’de küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin genel durumu. *Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 21(2), 182-196.
- Soyak, A. (2003). Türkiye’de iktisadi planlama: DPT’ye ihtiyaç var mı? *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(2), 167-182.
- Soyak, A. (2006). Ulusaldan Uluslarüstüne İktisadi Planlama ve Türkiye Deneyimi, İstanbul, Der Yayınları.
- Soysal, M. İ., Ünal, E. Ö. & Gürcan, E. K. (2020). Çiftlik hayvan genetik kaynaklarının koruma ve sürdürülebilir kullanımı. *Hayvan Bilimi ve Ürünleri Dergisi*, 3(2), 210-227.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB) (2024a). Kalkınma Planları. Erişim Adresi: <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>. Erişim Tarihi: 23.01.2024.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB) (2024b). Özel İhtisas Komisyonu Raporları. Erişim Adresi: <https://www.sbb.gov.tr/ozel-ih-tisas-komisyonu-raporlari/>. Erişim Tarihi: 23.01.2024.
- Şahin, K. (2001). Kayseri ilinde süt sığırcılığı yapan işletmelerin yapısal özellikleri ve pazarlama sorunları. *Yuzuncu Yıl University Journal of Agricultural Sciences*, 11(1), 79-86.
- Şahin, O., Kaygısız, A. & Yılmaz, İ. (2022). Türkiye’de sığır yetiştiricilerinin ırk tercihleri ve nedenleri. *Uluslararası Tarım ve Yaban Hayatı Bilimleri Dergisi*, 8(1), 151-165.
- Şenel Uzunbaya, S. (2020). Türkiye ekonomisinde 1923-1977 yılları arasındaki sanayi ve kalkınma planlarının değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 14-30.
- Şimşek, O. (2016). Türkiye’nin planlama ile tanışması: Devletçilik dönemi üzerine bir inceleme. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 1-21.
- Tandoğan, M. (2006). Afyonkarahisar ili süt sığırcılığı işletmelerinde karlılık analizi ile işletmelerde karşılaşılan üretim ve pazarlama sorunları. Afyonkarahisar, Türkiye, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Tapkı, N., Dağıstan, E., Ertürküner, N. & Ertürküner, A. (2020). Hatay ili sığır yetiştiriciliği işletmelerinde pazarlama yapısı, sorunlar ve çözüm önerileri: Payas ilçesi örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 25(3), 413-421.
- Tapkı, N., Kaya, A., Tapkı, İ., Dağıstan, E., Çimrin, T. & Selvi, M. H. (2018). Türkiye’de büyükbaş hayvancılığın durumu ve yıllara göre değişimi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 23(2), 324-339.
- Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM) (2023). Hayvancılık Sektör Raporu 2022. Erişim Adresi:

- <https://www.tigem.gov.tr/Folder/CarouselDosyasi/d5364eb6-320e-4bc8-86b5-e3bc5a861e7d.pdf>. Erişim Tarihi: 21.01.2024
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2024). Türkiye İstatistik Kurumu 2024. Erişim Adresi: <https://www.tuik.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 22.03.2024
- Turan, Z., Şanver, D. & Öztürk, K. (2017). Türkiye’de hayvancılık sektöründen süt inekçiliğinin önemi ve yurtiçi hasılaya katkısı ve de dış ülkelerle karşılaştırılması. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 60-74.
- Türk Dil Kurumu (TDK) (2023). Türk Dil Kurumu sözlükleri, Güncel Türkçe sözlük. Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 22.12.2023.
- Vural, H. & Fidan, H. (2007). Türkiye’de hayvansal üretim ve hayvancılık işletmelerinin özellikleri. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 13(2), 49-59.
- Yılmaz Uçar, A. (2016). Türkiye’de stratejik planlamanın kuruluş süreci üzerinden planlamada dönüşümün çözümlenmesi. *Mülkiye Dergisi*, 40(2), 5-42.
- Yüzbaşıoğlu, R. (2022). Büyükbaş hayvancılık işletmelerinin mevcut durumu, teknik ve ekonomik yapısı, sorunları ve çözüm önerileri üzerine bir araştırma (Tokat ili merkez ilçe örneği). *Ziraat Mühendisliği*, (375), 4-17.